

Siyasi elmlər

UOT 327

DOI: <https://doi.org/10.30546/19063.2025.02.11056>QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ
NEOKOLONIAL İMPERİALİZM

NƏRGİZ CƏLİL QIZI NAĞİYEVA

Bakı Dövlət Universiteti,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

Akademik Zahid Xəlilov küçəsi 33, AZ1148

ORCID ID: 0009-0001-1205-5864

E-mail: nargiz_nagiyeva@mail.ru

XÜLASƏ

Klassik müstəmləkə sistemi, hər biri ayrıca bir Avropa metropolunun hakim olduğu imperiyalar toplusu idi. Ən böyük müstəmləkə mülkləri Böyük Britaniya, Fransa, İspaniya, Portuqaliya, Almaniya, Hollandiya, Belçika, İtaliya, ABŞ və Yaponiya tərəfindən idarə olunurdu. Britaniya müstəmləkə imperiyası Avropa metropoliyalarının bütün mülkləri arasında ən geniş və güclü idi. Müstəmləkə sisteminin süqutu o demək idi ki, siyasi müstəqilliklərinə baxmayaraq, keçmiş müstəmləkələr keçmiş metropoliyaları tərəfindən iqtisadi istismar obyekti olaraq qalırdı. Neokolonializmi ənənəvi müstəmləkəçilikdən fərqləndirən əsas xüsusiyyət, ölkənin hakim elitesini təşkil edən yerli xalqın nümayəndələri tərəfindən idarə olunmasıdır. Lakin müstəmləkəçilik dövründə olduğu kimi, bu elita da metropolun maraqlarına uyğun olaraq idarə olunur. Bu idarəetmə, müstəmləkəçilik dövründə olduğu qədər sərt və xətti deyil, beynəlxalq təşkilatlar və transmilli korporasiyalar vasitəsilə eyni dərəcədə effektiv iqtisadi idarəetmə ilə tamamlanır. Müasir neokolonial sistemin global təbiəti, ənənəvi müstəmləkəçilikdən fərqli olaraq, bütün neokoloniyalar üzərində liderliyi həyata keçirən vahid bir metropolun formalaşması ilə müəyyən edilir. Neokolonializm, müstəmləkə sisteminin süqutundan sonra ərazi bölgüsü başa çatan dünyanın iqtisadi yenidən bölünməsi və yeni siyasi, iqtisadi və hərbi-strateji sahələrin və təsir zonalarının yaradılması uğrunda mübarizədir.

Açar sözlər: neokolonializm, kolonializm, postkolonializm, imperialism, qloballaşma, müstəmləkə.

Giriş

Müasir dünyanın bir-biri ilə bağlılığı, tez-tez qloballaşma adlandırılan, yeni yaranmış bir fenomen deyil, tarixi inkişaflara dərin kök salmış bir prosesdir. Müasir global məsələlərin konturlarını tam anlamaq üçün onların mənşəyini imperialism və müstəmləkəçilik dövrünə gedib çıxmaq vacibdir. Imperializm, dominantlıq, istismar və genişlənmə sistemləri ilə, bu gün tanıdığımız global strukturların təməlini qoymuşdur. Hazırkı formada global-

laşma tez-tez texnoloji inkişafın, azad ticarətin və rəqəmsal bağlantının məhsulu kimi təsvir edilsə də, onun təməlləri əsrlər boyu millətlərin sosial, iqtisadi və siyasi mənzərələrini yenidən formalaşdıran imperialismın mirası ilə sıx bağlıdır. Qloballaşma, rabitə, texnologiya və ticarətdəki irəliləyişlər sayəsində milli sərhədlər boyunca bazarların, cəmiyyətlərin, mədəniyyətlərin və siyasi sistemlərin artan qarşılıqlı əlaqəsi kimi müəyyən edilə bilər. Lakin bu proses neytral və ya bərabər paylanmayıb. XV əsrdən etibarən Avropa müstəmləkə ekspansiyaları zamanı ortaya çıxan imperialismın mirası, global sistemlərdəki bərabərsizlikləri və güc balanssızlığını anlamaq üçün açardır. İmperiya fəthləri və müstəmləkələrin istismarı yolu ilə imperiya gücləri resursları çıxarmış, iqtisadiyyatları yenidən qurmuş və müstəmləkə edilmiş bölgələrə uzunmüddətli təsir göstərən siyasi və mədəni sistemləri tətbiq etmişdir.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra, müstəmləkələr siyasi müstəqillik qazanma prosesinə qədəm qoyduqca Qərb gücləri eyni zamanda müstəmləkə hakimiyyətini bərpa etməyə çalışdılar. Kapitalist istehsal üsulunun iqtisadi fəaliyyətlərdə artan rolu müstəmləkəçiliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi.

Qərbin artıq müstəmləkələrə sahib olmadığı görünsə də, təcrübədə onlar üzərində nəzarətdən heç vaxt imtina etmədi. Buna görə də müstəqillik nominal olsa da, müstəmləkə prosesi müxtəlif formalarda davam etdi. Bu dövrdə "keçmiş" müstəmləkələr və metropoliya arasındakı münasibətlər dəyişdi, daha dolayı və gizli hala gəldi.

"Neo-müstəmləkəçilik" anlayışı siyasi müstəqilliyə baxmayaraq, imperialismın, asılılığın və gizli müstəmləkəçiliyin dolayı metodlarla davam etdiyi fikrini əhatə edir [1, 70-71]. Bəzi müəlliflər neo-müstəmləkəçilik və klassik müstəmləkəçilik arasındakı bəzi fərqləri etiraf etsələr də, yeni bir dövrün başladığı fikrinə etiraz edərək neo-müstəmləkəçiliyi vahid bir prosesin davamı kimi görürlər. "Post-müstəmləkəçilik" adlanan dövrdə müstəmləkəçilərin əvvəlki kimi açıq və birbaşa olmasa da, hələ də müəyyən dərəcədə yaxınlıqda olması və daha da əhəmiyyətli, "müstəqillik"ə baxmayaraq, müstəmləkələrlə müstəmləkəçilərin heç vaxt bəra-

bər mövqeyə gələ bilməməsi bu iddiaların sübutudur.

Hətta klassik müstəmləkəçilik belə birbaşa insanlığa qarşı cinayət kimi qəbul edilməyib. Lakin müstəmləkəçilik prosesi zamanı həyata keçirilən bir çox təcrübə insanlığa qarşı cinayətlərin əhatə dairəsinə daxil edilib. Mühəribə cinayətlərini təsvir edən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun 8-ci maddəsi və insanlığa qarşı cinayətləri müəyyən edən 7-ci maddə müstəmləkəçilərin hərəkətlərini cinayət kimi tanıyır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) müstəmləkəçiliyi pisləyən və qadağan edən bəzi bəyanatları olsa da, bu, sanksiya tələb edən cinayət hesab edilmir. Bəziləri tərəfindən müstəmləkəçilik prosesinin davamı hesab edilsə də, neokolonializm beynəlxalq sənədlərdə belə pislənilmir. Lakin müstəmləkəçilik və kölə ticarəti pislənilən və qadağan olunmuş təcrübələr olsa da, neokolonializm və qloballaşma prosesində baş verən köləlik və oxşar təcrübələrin mənfi ifadələrlə qiymətləndirilməməsi və ya hətta görməzdən gəlinməsi bir ziddiyyətdir.

Bu məqalədə, neokolonializm anlayışının nə demək olduğunu, onun müstəmləkəçiliklə oxşarlıqlarını və fərqlərini izah edən bəzi əsas izahları verərək, neokolonializmin insanlığa qarşı cinayət hesab edilə biləcəyi araşdırılır. Neokolonializmin də müstəmləkəçilik kimi insanlığa qarşı cinayət hesab edilməli olduğu iddia edilsə də, onun dolayı və gizli təbiəti, eləcə də əməkdaşlıqda iştirakı cinayətin sübutlarını görünən hala gətirməyi çətinləşdirir. Digər tərəfdən, hansı əməllərin cinayət, nəyin insanlığa qarşı cinayət, kimin günahkar və kimin üzr istəməli olduğunu müəyyən edənlərin əvvəlki və ya indiki istismar olunanlar arasında olmadığını da nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Neokolonializm konsepsiyası

Neokolonializm müstəmləkəçilik anlayışı üzərində qurulmuş bir proses olduğundan, ilk növbədə, təhlil edilməli olan anlayış müstəmləkəçiliyin özüdür. BMT müstəmləkəçiliyi “Afrika, Asiya və Karib dənizi hövzəsində yerli xalqlara məxsus, fiziki olaraq okean tərəfindən müstəmləkəçi güclərdən ayrılmış ərazilərin işğalı” kimi təyin edir [2]. Digər xalqların torpaqlarının və əmlakının işğalı və nəzarəti kimi təyin olunan müstəmləkəçiliyin tərifini genişləndirməklə [3, 2], onu bir ölkənin digər ölkə və ya ölkələr tərəfindən siyasi, iqtisadi, hərbi, hüquqi və mədəni sahələrdə nəzarəti kimi izah etmək mümkündür.

Fernan Braudel bildirir ki, “müstəmləkəçilik sözü ilə biz Avropanın ən azı 1492-ci ildən bəri hər cür ge-

nişlənməsini başa düşürük”. [4, 430] Bu genişlənmə bir sıra digər prosesləri də əhatə edir. Başqa sözlə, müstəmləkəçilik ağalarla tabe olanlar arasında hər hansı bir münasibət kimi deyil, bütün bir cəmiyyətin tarixi inkişafından, kənardan manipulyasiyasından və müstəmləkə güclərinin ehtiyac və maraqlarına uyğun olaraq transformasiyası kimi müəyyən edilə bilər [5,15].

Yeni-müstəmləkəçilik anlayışı ilk dəfə 1960-cı illərin əvvəllərində Afrika ölkələri tərəfindən müstəmləkə xalqlarının siyasi müstəqilliklərinin rəsmi şəkildə tanınmasına baxmayaraq, onların siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial və texniki cəhətdən davamlı tabeçiliyini təsvir etmək üçün istifadə edilmişdir. Əksər müstəmləkə xalqları İkinci Dünya müharibəsindən sonra azadlıq qazansalar da, Qərbin dominantlığının müəyyən bir formada davam etməsi Mark Ferronu onu təkcə “neokolonializm” deyil, həm də “məskunlaşmayanlar olmadan imperializm” adlandırmağa vadar etdi [6,19]. Voddinin neokolonializmə verdiyi tərif “imperializmin digər dövlətlərin işlərinə müdaxilə etmək qabiliyyətinin ifadəsi kimi ortaya çıxmasıdır” [7, 118]. Qeyd etmək lazımdır ki, neokolonializmdə, müstəmləkəçilikdən fərqli olaraq, birbaşa hərbi işğal yoxdur, lakin təyin olunmuş ərazilər liberal siyasi sistemlər, qanunun aliliyi və sərbəst bazar iqtisadiyyatı tətbiq etməklə nəzarət altına alınır.

Müstəmləkəçilik və imperializm anlayışları tez-tez bir-birini əvəz edən və ya yaxın mənalarla istifadə olunur. İmperializmdə birbaşa siyasi nəzarət yoxdur [3,4]. Bu kontekstdə, imperializm anlayışının müstəmləkəçilikdən daha çox neokolonializm anlayışına daha yaxın olduğu iddia edilə bilər. Klassik müstəmləkəçilikdən fərqli olaraq, neokolonializm, zəngin və güclü ölkələrin iqtisadi gücdən istifadə edərək birbaşa hərbi güc vasitəsilə deyil, dolayı yolla yoxsul və zəif ölkələri idarə etdiyi bir imperializm növüdür. Kasıb ölkələrin varlılardan asılı olmağa məcbur olması və başqa seçimlərinin olmaması neokolonial təcrübələri dolayı yolla edir. Maliyyə yardımı və iqtisadi nəzarəti təmin edən təcrübələr siyasi gücü arxa plana keçirir və çox vaxt hərbi gücü təsirsiz hala gətirir. Güc istifadəsinin minimal olduğu bu sistemdə keçmişdə olduğu kimi, ərazilərin işğalı yoxdur; nəzarət əsasən iqtisadiyyata, ikincisi isə mədəni sahəyə əsaslanır. Neokolonial qaydada istismar olunanların öz iqtisadiyyatları üzərində heç bir nəzarəti yoxdur və buna görə də öz iqtisadi siyasətlərini müstəqil şəkildə həyata keçirə bilmirlər.

Nkruma, neokolonializm altında olduqlarını ilk tanıyanlardan biri kimi qəbul edilə bilər. Nkru-

ma, neokolonializmi imperializmin ən pis forması kimi təyin edərək, köhnə müstəmləkə formasında müstəmləkə gücünün məsuliyyəti öz üzərinə götürdüyünü və heç olmasa öz xalqına hərəkətlərini qanuniləşdirmək üçün izahatlar verdiyini iddia etdi. Bu şəkildə o, bunun bəlkə də yeni sistemdən daha əxlaqi bir sistem olduğunu irəli sürməyə çalışdı. Digər tərəfdən, o, 1960-cı illərin neokolonializmini imperializmin ən son və ən təhlükəli mərhələsi kimi görürdü. Bunun səbəbi, müstəmləkəçiliyə son qoymaq mümkün olsa da neokolonializmdən qurtuluş mümkün deyildi [8].

Həm imperializm, həm də müstəmləkəçilik kapitalizmdən əvvəlki dövrə aid anlayışlardır [3, 4]. Neokolonial dövrdə kapitalizm aparıcı rol oynayır. Beynəlxalq sistemin və münasibətlərin bu yeni istismar növünə əlverişli olması başqa bir həqiqətdir. Hər şeydən əvvəl, mövcud sistemdəki güclü və varlı ölkələr, köhnə müstəmləkə dövründə olduğu kimi, hələ də xammala, əsasən neft və təbii qaza ehtiyac duyurlar.

Neokolonializmin ən diqqətəlayiq xüsusiyyəti istismar sisteminin dolayı yolla qurulması və saxlanmasıdır. Köhnə və yeni müstəmləkəçiliyi ayırd etmək üçün birincisi üçün "birbaşa müstəmləkəçilik", ikincisi üçün isə "dolayı müstəmləkəçilik" terminlərindən istifadə etmək məqsəduyğundur. "Müstəmləkəçilik" termini bu gün tabu mövzuya çevrildiyindən, onun yerinə azad ticarət, maliyyə yardımı, əməkdaşlıq və davamlı inkişaf kimi müxtəlif anlayışlardan istifadə olunur. Bu sistemdə müstəqil bazar gücü özünü hər yerdə və hər səviyyədə göstərir.

Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) kimi beynəlxalq təşkilatlar neokolonializmin ən çox tənqid olunduğu qurumlar arasındadır. Bu təşkilatlar tərəfindən verilən yardımdan faydalanmaq üçün müəyyən şərtlərə əməl olunmalıdır. Bu şərtlər alıcı ölkənin mənafeyinə uyğun görünsə də, tez-tez onların əslində böyük dövlətlərin maraqlarına yönəldiyi iddia edilir. Bu, nəzarəti bərqərar etmək üçün bir addım kimi qəbul edilir. Ümumiyyətlə, alıcı ölkənin liberallaşma istiqamətində daha böyük addımlar atması və bazarını xarici şirkətlərə açmaq üçün tədbirlər görməsi gözlənilir. Bu halda, xarici şirkətlərin xeyrinə liberallaşma müqabilində alınan yardım "rüşvət" kimi qəbul edilə bilər.

Global sistemi tənqid edənlər iddia edirlər ki, istər beynəlxalq təşkilatlar, istərsə də müstəqil hökumətlər tərəfindən təmin edilən maliyyə yardımı heç vaxt qarşılığında bir şey gözləmədən verilmir. Maliyyə yardımı anlayışı "yardım" sözünü ehtiva

etsə də, əslində o, yardım kimi deyil, bəzən yüksək faiz dərəcələri ilə "kredit" kimi verilir. Bu isə narahatlıq doğurur. Borcların ödənilməsi prosesinin, başqa sözlə, borcların özünün heç vaxt bitməməsi bu ölkələrin ayağa qalxmasına mane olur. Perkinsin kitabında xüsusilə vurğulanır ki, BVF və Dünya Bankı kimi beynəlxalq təşkilatlar müəyyən şərtlər altında inkişaf etməkdə olan ölkələrə həddindən artıq böyük məbləğdə pul borc verməklə daimi nəzarəti saxlayırlar [9]. Qərb ölkələrinin Afrikadakı korrupsiyada yaxından iştirakı neokolonializmin məntiqinə uyğundur.

Dolayı müstəmləkəçilik dövlətlər tərəfindən beynəlxalq təşkilatlardan kənarda müxtəlif yollarla da həyata keçirilə bilər. Digər tərəfdən, bu təşkilatların arxasında müstəqil dövlətlər də dayanır. Bu dövlətlər, ümumiyyətlə, iqtisadi siyasi və mədəni siyasətlərdən istismar məqsədləri üçün bir-birini örtmək üçün istifadə edirlər. Fransız dövlət xadimi və keçmiş Baş nazir Jül Ferri müstəmləkə imperializmi üçün nəzəri əsas yaratmağa çalışarkən belə düşünürdü: "Fransa müstəmləkə məsələsinə bu baxımdan yanaşmaq onun marağındadır, çünki o, digər ölkələrə xeyli miqdarda kapital idxal edir... Siyasi üstünlük olduğu yerdə iqtisadi üstünlük də var" [10,33]. ABŞ-nin neokolonial siyasəti iqtisadiyyata, Fransanın siyasəti isə mədəniyyətə əsaslanırdı. ABŞ bu iki yanaşmadan qalib çıxmış kimi görünür. İqtisadiyyatın mədəniyyətdən daha güclü olması fikri indi Fransanı inandırmağa idi.

Neokolonializm: Mövcud Prosesin Davamı

1960-cı illərdə müstəmləkəçilik "bitdikdən" sonra müstəmləkə ərazilərindəki sərhədlər keçmiş müstəmləkə gücləri tərəfindən yenidən çəkildi. Afrikadakı sərhədlərin təbii görünməməsinin, əksinə, böyük güclər tərəfindən çəkilmiş kimi görünməsinin səbəbi siyasi hesablamalar yolu ilə aparılan bölünmələrin nəticəsidir. Hətta müstəmləkə güclərinin bu hərəkəti belə, onların post-müstəmləkə dövrü üçün hələ də eyni yerlərdə maraqları və planları olduğunun göstəricisidir.

Əgər imperializm və kapitalizmin eyni vaxtda başladığı və yalnız müəyyən bir yerdə deyil, global miqyasda baş verdiyi arqumentini qəbul etsək, onda "imperializmin davamı" tezisini də qəbul etməliyik. Çünki bu baxışa görə, köhnə tip imperializmlər və yeni tip imperializmlər yoxdur [11,18]. Buna görə də, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, "neomüstəmləkəçilik" termini əvəzinə "davam edən müstəmləkəçilik" ifadəsinin istifadəsini qəbul etmək lazımdır. Bu düşüncə xəttini davam etdirmək bizi

"post-müstəmləkəçilik" anlayışının mənasızlığına aparır. Post-müstəmləkəçilik anlayışı hakimiyyətin texniki ötürülməsindən başqa bir şey ifadə etmir [12,10]. Üstəlik, neo-müstəmləkəçilikdəki rollar çox dəyişməyib. Əvvəllər müstəmləkəçi olan güclü dövlətlər müstəmləkəçi kimi çıxış etməyə davam edir, müstəmləkə olanlar isə eyni rolu oynamağa davam edirlər.

Neo-müstəmləkəçiliyin vacib xüsusiyyətlərindən biri də müstəmləkəçi xalqların müstəmləkəçiliklərindən xəbərsiz olmaları, bunu hiss etməmələri və özlərini tam müstəqil millətlər kimi görmələridir. Bu prosesdən qaçmağı demək olar ki, qeyri-mümkün edən əsas problem mövcud müstəmləkə prosesinin dolayı yolla davam etməsidir. Post-müstəmləkə dövründə yeni və müstəqil dövlətlərin yarandığı görünərsə də, bəzi bölgələrdə keçmiş müstəmləkə güclərinin mədəni varlığı heç vaxt silinməyib. Bundan əlavə, iqtisadi güc heç vaxt keçmiş müstəmləkə güclərinin əlindən çıxmayıb. Fasiləsiz nəzarəti qorumaq üçün seçilən ən asan üsul müstəmləkə edilmiş ölkədəki əməkdaşlardan istifadə etmək olub. Məsələn, hətta 1990-cı illərdə Əlcəzairilər keçmiş müstəmləkə güclərinin nəzarəti ölkə daxilində müəyyən bir qrupa - xüsusən də orduya təhvil verdiyini və buna görə də ölkənin xalq üçün idarə olunmadığını və nəticədə işğalın bitmədiyini iddia edirdilər [6].

Keçmiş müstəmləkələrin davamlı nəzarətini və mümkün olduqda istismarını ifadə edən "Françafrique" termini neokolonial hərəkəti xatırladır və eyni zamanda müəyyən bir prosesin davam etməsini göstərir. Məqsəd keçmiş müstəmləkələrin təsir dairələrindən azad olub tam müstəqillik əldə etməsinin qarşısını almaqdır. Bu konsepsiya Fransanın "keçmiş" müstəmləkələri ilə "sıx" münasibətlər saxlamasını təmsil edir. Bu yaxın münasibətlərə yalnız müstəmləkə bazarlarının Fransaya açılması deyil, həm də hərbi müdaxilələr daxildir. Bu müdaxilələr bəzən metropoliten dövlətinə qarşı çıxan liderləri devirmək və onları Fransa ilə əməkdaşlıq edə bilənlərlə əvəz etmək məqsədi ilə həyata keçirilir. "Françafrique" anlayışının Afrika və Fransa liderləri arasında bir razılaşma olduğu və Fransanın vəzifə və pul müqabilində Afrika liderləri üzərində nəzarəti saxladığı iddia edilir. Afrikanın Fransa üçün davamlı əhəmiyyəti enerji və nüfuza əsaslanır.

Bir çox müstəmləkə dövlətləri kimi, Fransa üçün də keçmiş müstəmləkələrlə neokolonializm və ya "təkrar müstəmləkəçilik" şəklində münasibətləri qorumaq adi hal idi. Bu belə olub. Hətta Fransa Kommunist Partiyasının verdiyi açıqlamalarda belə, Əlcəzair müstəqillik qazandıqdan sonra "Fransa ilə

Əlcəzair arasında mövcud olan spesifik mədəni, iqtisadi və siyasi əlaqələrin davam etməli və qorunub saxlanılmalı" olduğu bildirilirdi. Müstəmləkə dövründən qalma sivilizasiya rolu keçmiş müstəmləkələrin inkişafına kömək etmək bəhanəsi ilə davam etdirildi. Beləliklə, bu, müstəmləkə dövlətinin bir çox iqtisadi, mədəni və siyasi sahələrdə nəzarəti saxlamasını təmin etdi. Həqiqətən də, "nəzarət olunan modernləşdirmə layihəsi" ifadəsi bəzən imperiализm üçün istifadə olunur.

Neokolonializm və Qloballaşma Arasındakı Əlaqə

Neokolonializm və qloballaşma arasında sıx əlaqə var. Qloballaşma təkcə dünya siyasətində deyil, həm də texnoloji, hərbi və mədəni sahələrdə hegemon gücün mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bundan əlavə, Qramşinin də iddia etdiyi kimi, hegemonluğa mütləq güc və məcburiyyət yolu ilə nail olmaq lazım deyil; Hegemon güc özünü "dominantlıq" və ya "intellektual və mənəvi liderlik" vasitəsilə təzahür edə bilər. Qramşi hegemoniya anlayışını "dünya iqtisadiyyatı daxilində bütün ölkələrə nüfuz edə bilən və digər ikinci dərəcəli istehsal modelləri ilə əlaqələndirilə bilən dominant istehsal modellərinin mövcud olduğu bir nizam" kimi təyin edir.

Qloballaşmanın köhnə bir proses olduğu bilinse də, yeni fenomen qarşılıqlı asılılığın artmasıdır. Neokolonializm qloballaşmanın yaratdığı artan asılılıqlar və asimmetrik münasibətlərdən qidalanır. Qloballaşmanı problemli edən şey, onun Qərbə/istismarçı tərəfə yönəlmiş bir proses olmasıdır.

Qloballaşmanın vədləri arasında sərhədsiz, dinc və ahəngdar bir dünya nizamı var. Lakin bu proses dünyanın müxtəlif ölkələrində və bölgələrində tamamilə fərqli təsirlərə səbəb olmuşdur. Qloballaşma qaliblər və məğlublar yaratmışdır; qaliblər inkişaf etmiş Qərb/Şimal ölkələri, məğlublar isə Şərq/Cənub ölkələridir. Qloballaşma ziddiyyətli prosesləri təmsil edir: harmoniya və disharmoniya, inteqrasiya və parçalanma, əməkdaşlıq və münafiqlik, Şimalda sərvət və Cənubda yoxsulluq. Neokolonializm kimi, qloballaşma anlayışı da sosial bərabərsizlik və ədalətsizlik anlayışlarını canlandırır.

Tarixdə ilk dəfə olaraq kapital bu qədər az insanın əlində cəmləşib. Dünyada bir neçə ölkə dünya iqtisadiyyatını, informasiyanı, medianı, hətta siyasəti və hərbi gücü idarə edə bilər. Məlumdur ki, dünya ticarətinin böyük əksəriyyəti bir neçə yüz çoxmillətli korporasiyanın əlindədir və bir neçə yüz varlı şəxs bütün insanların yarısından çoxunun sərvətinə sahibdir. Kütləvi informasiya vasitələri yalnız bir

neçə güclü şəxsin əlindədirsə, bu o deməkdir ki, onlar insanları manipulyasiya etmək üçün əla fürsətə malikdirlər.

Qloballaşma hər şeyin hər yerdə olması demək kimi görünərsə də, əslində yalnız güclülərin hər yerdə olması deməkdir. Əgər bu gün güclü varlıq ABŞ-dirsə, onda amerikallaşma və qloballaşmanın sinonim olması mümkün olmasa da, amerikallaşma və qloballaşma proseslər kimi paralel olaraq baş verir.

Müstəmləkəçilik və neokolonializmin eyni proses olduğu iddia edildikdə oxşarlıqlar ortaya çıxır, fərqlər isə fərqli hesab edildikdə yaranır. Onların iki fərqli anlayış deyil, tək bir proses olduğu tezisi, ümumiyyətlə marksistlərə və neo-marksistlərə məxsusdur. Onların iki fərqli proses deyil, tək bir proses olduğunu görməyin ən yaxşı yolu post-müstəmləkə dövrünə nəzər salmaqdır. Əslində, post-müstəmləkə dövrü müstəmləkə ölkələrinin yeni kimliklər yaratması, daxili və xarici siyasətin yeni formalarını qurması üçün bir dövr olmalı idi ki, bu da onlara müstəmləkə dövrünü xatırlatmayacaq və ya başqalarını təqlid etməyəcək şəkildə baş versin. Post-müstəmləkə dövrünün əhəmiyyəti qurbanların müstəmləkələrin xüsusiyyətləri ilə ləkələnmiş bir kimlik və mədəniyyət qurma prosesindədir. Müstəmləkəçiliyin/azadlığın/azadlığın/müstəqilliyin sonu yalnız "zehndə müstəmləkəçiliyə qarşı azadlıq" idi, lakin bu, heç vaxt həqiqətən baş verməyib. Buna görə də bir ölkə həm post-müstəmləkə, həm də neokolonial dövrləri yaşaya bilər. Bu, bir ölkənin formal olaraq müstəqil olmasına, lakin iqtisadi və/və ya mədəni cəhətdən asılı qalmasına aiddir. Hər iki proses təkə iqtisadi məsələlər kimi deyil, həm də tarixi, mədəni, etik və siyasi problemlər kimi qəbul edilir. Əgər neokolonializm xarici şirkətlərin bir ölkənin iqtisadiyyatına nəzarəti ələ keçirməsini nəzərdə tutursa, onda qeyd etmək lazımdır ki, bu, köhnə üslublu müstəmləkəçilikdən çox da uzaq deyil. Hər iki proses imtiyazlı müstəmləkə gücü ilə qurban verilmiş müstəmləkə arasında asimmetrik əlaqəni əhatə edir.

Neokolonializm ideyası "istismar edilmiş" ölkələri daha böyük bərabərlik və çoxtərəfliliyə əsaslanan yeni bir dünya sistemi yaratmağa cəhd etməyə vadar etmişdir. Bir çox baxışlara görə, Qərb heç vaxt bu ölkələrə demokratiya, sülh və ya rifah təmin edə bilməyib.

Mədəniyyət, istifadəsindən asılı olaraq, cəmiyyətdə dominantlıq və təsir yaratmaq üçün vacib bir "zəiflədici" mexanizmdir. İqtisadiyyat qədər geniş yayılmasa və açıq şəkildə görünməsə də, mədəniyyət ən azı bir nəzarət mexanizmi qədər vacibdir. Bunun səbəbi, "biz" və "onlar" arasında fərq yara-

dan təcridedici və inklüziv təbiəti ilə mədəniyyətin cəmiyyətin kimlik strukturuna təsir etməsidir. Mədəniyyət mərkəzləri, dil, kino, musiqi, mətbəx, televiziya proqramları və s. imperialist siyasətinin bir hissəsi kimi istifadə olunur. Bu şəkildə cəmiyyətə müəyyən bir perspektiv aşılır. Daha sonra istəkləri qəbul etdirmək daha asan olur. Fransanın mədəni ekspansionizmi Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Bu, mədəni ekspansiyanın xarici siyasətin bir hissəsi olduğunu göstərir.

Nəticə

Neokolonial ölkələrin metropol tərəfindən global idarə olunması onların siyasi suverenliyinin itirilməsinə, iqtisadiyyatlarının periferikləşməsinə, əhəlinin azalmasına, müdafiə qabiliyyətinin azalmasına və metropoldan qaynaqlanan, yerli əcnəblərə yad olan kütləvi mədəniyyətin dominantlığına gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Haldun Güllalp. *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979, -128 s.
2. *Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*, 1960.- [Electronic resource] URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>
3. Ania Loomba. *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London and New York, 1998, -263 p.
4. Fernand Braudel. *Uygarlıkların Grameri*. 3. Baskı. Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge, Ankara, 2006, -567 s.
5. Jürgen Osterhammel. *Colonialism*. Shelley L. Frisch (Almancadan çeviren), Markuz Wiener Publishers, Princeton, 1996, -145 p.
6. Marc Ferro. *Colonization: A Global History*. Routledge, London and New York, 1997, -403 p.
7. Jack Woddis. *Introduction to Neo-Colonialism*, International Publishers, New York, 1971, - 134 p.
8. Kwame Nkrumah. *Neo-Colonialism. The Last Stage of Imperialism*, International Publishers, New York, 1965, -204 p.
9. John Perkins. *Confessions of an Economic Hitman*. Berrett-Koehler Publishers. San Francisco, 2004. -250 p.
10. Jean-Paul Sartre. *Colonialism and Neocolonialism*. Haddour et.al (çevirenler), Routledge, London and New York, 2001, -114 p.
11. Herb Addo. *Imperialism: The Permanent Stage of Capitalism*. The United Nations University, Tokyo, 1986, -182 p.
12. Antonio Gramsci. *Selection from the Prison*

Notebooks. Q. Hoare and G. Nowell Smith (derleyen ve çevirenler) Lawrence & Wishart, London, 1971, -577 p.

НАРГИЗ НАГИЕВА

*Доцент Бакинского Государственного
Университета, доктор философии по
политическим наукам*

Неоколониальный империализм в контексте глобализации

РЕЗЮМЕ

Классическая колониальная система представляла собой совокупность империй, каждая из которых находилась под властью отдельной европейской метрополии. Крупнейшие колониальные владения контролировались Великобританией, Францией, Испанией, Португалией, Германией, Нидерландами, Бельгией, Италией, Соединенными Штатами и Японией. Британская колониальная империя была самой обширной и могущественной из всех владений европейских метрополий. Распад колониальной системы означал, что, несмотря на свою политическую независимость, бывшие колонии оставались объектами экономической эксплуатации со стороны своих бывших метрополий. Главная особенность, отличающая неоколониализм от традиционного колониализма, заключается в том, что он управляется представителями местного населения, составляющими правящую элиту страны. Однако, как и в колониальную эпоху, эта элита также управляется в соответствии с интересами метрополии. Это управление не столь жесткое и линейное, как в колониальную эпоху, а дополняется столь же эффективным экономическим управлением через международные организации и транснациональные корпорации. Глобальный характер современной неоколониальной системы определяется формированием единого мегаполиса, который, в отличие от традиционного колониализма, осуществляет руководство всеми неоколониями. Неоколониализм — это борьба за экономическое перераспределение мира, территориальное деление которого прекратилось после краха колониальной системы, и за созда-

ние новых политических, экономических и военно-стратегических сфер и зон влияния.

Ключевые слова: неоколониализм, колониализм, постколониализм, империализм, глобализация, колония.

NARGIZ NAGIYEVA

*Associate professor of Baku State University,
Doctor of Philosophy in Political Science*

Neocolonial imperialism in the context of globalization

SUMMARY

The classical colonial system was a set of empires, each dominated by a separate European metropolis. The largest colonial possessions were controlled by Great Britain, France, Spain, Portugal, Germany, the Netherlands, Belgium, Italy, the United States, and Japan. The British colonial empire was the most extensive and powerful of all the possessions of the European metropolises. The collapse of the colonial system meant that, despite their political independence, the former colonies remained objects of economic exploitation by their former metropolises. The main feature that distinguishes neocolonialism from traditional colonialism is that it is governed by representatives of the local people, who constitute the country's ruling elite. However, as in the colonial era, this elite is also governed in accordance with the interests of the metropolis. This governance is not as rigid and linear as in the colonial era, but is complemented by equally effective economic management through international organizations and transnational corporations. The global nature of the modern neocolonial system is determined by the formation of a single metropolis, which, unlike traditional colonialism, exercises leadership over all neocolonies. Neocolonialism is the struggle for the economic redistribution of the world, whose territorial division has ended after the collapse of the colonial system, and the creation of new political, economic, and military-strategic spheres and zones of influence.

Keywords: neocolonialism, colonialism, postcolonialism, imperialism, globalization, colony.

*Rəyçi: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Qurban Məmmədov
Məqalə redaksiyaya daxil olub: 16.10.2025
Çapa qəbul olunub: 02.12.2025*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 16.10.2025
Accepted for publication: 02.12.2025*